

Arkæologi og sagn

Af Klaus Ebbesen

Arkæologerne har traditionelt forkastet sagn som kilder til oldtidshistorien og fastholdt, at de materielle levn gav en langt sikrere viden end de senere skriftlige efterretninger. I denne artikel forsøger lektor, mag.art. Klaus Ebbesen at slå bro over den gamle modsætning mellem sagnforskning og arkæologi. Han argumenterer for, at tilblivelsen af en række kredse af sagn, heltekvad og mytologiske fortællinger ved at blive sammenholdt med bestemte billedlige fremstillinger kan placeres nogenlunde præcist i tid og rum. De må derfor inddrages som kildemateriale, når arkæologien skal beskrive det danske samfund i yngre jernalder og vikingetid.

1. Det metodiske nybrud

Metodiske diskussioner har ikke hidtil præget dansk arkæologi. De første generationer af arkæologer havde et positivistisk videnskabssyn og arbejdede alle inden for de rammer, som fagets grundlægger, J.J.A. Worsaae, fastlagde i 1840'erne og 50'erne. Først inden for de sidste årtier er det lykkedes at få gang i en diskussion om fagets teori og metode samt ikke mindst at afdække arkæologiens store potentiale som videnskab.

Inspirationen til den metodiske fornyelse kom fra USA med den såkaldte »new archaeology«. Med udgangspunkt i filosofen C.G. Hempels nypositivistiske videnskabsteori forsøgte en række arkæologer med L.R. Binford som selvvalgt bannerfører at omforme amerikansk arkæologi. Arkæologi var antropologi, og dens formål formuleredes som opstilling og testning af lovmæssigheder for den kulturelle udvikling. Den eneste sande, videnskabelige metode var den hypotetisk-deduktive.

Fremkomsten af »new archaeology« medførte en voldsom debat i hele den arkæologiske verden.¹ I Danmark blev debatten ikke nær så omfattende som i de angelsaksiske lande. Den videnskabsteoretiske kerne i »new archaeology«: opfattelsen af arkæologien som »science« og den énsidige brug af en hypotetisk-deduktiv metode, blev forkastet. Dansk arkæologi blev fastholdt på et pluralistisk videnskabssyn og sin kulturhistoriske

1. Seneste oversigt er P. Courbin, *What is Archeology?*, London 1988.

målsætning. Alligevel har påvirkningerne fra »new archaeology« sat sit afgørende præg på nyere dansk arkæologi, ganske som den amerikanske indflydelse i øvrigt har præget samfundet.

Det gælder først og fremmest tesen om, at udsagnskraften i de arkæologiske data er endeløs. Næsten alle, nyere arkæologiske undersøgelser tager sit udgangspunkt i denne tese, i direkte modstrid med de hjemlige traditioner, som blev formuleret af Johannes Brøndsted i 1930'erne.

Det samme gælder erkendelsen af, at de arkæologiske data er materielle levn efter komplicerede, fungerende samfund, bestående af forskellige subsystemer, der til sammen danner en totalitet. Brugen af teoretiske modeller og et effektivt analyseapparat er blevet kendetegnende for den arkæologiske arbejdsmetode.² Derved har åbnet sig helt nye muligheder.

Arkæologien er i dag defineret ved sin metode.³ Det er fremdragelsen og analysen af de materielle levn til erkendelse af menneskesamfundet og dets udvikling, overalt på kloden og til enhver tid. Definitionen understreger således fagets globale spændvidde, både geografisk og kronologisk. Det giver berøringsflader, ikke alene med europæiske og 3. verdens lande, men også med mange andre fag. Definitionen er yderligere meget rummelig og uden de snærende bånd, som tidligere begrænsede dansk arkæologi. Endelig er definitionen åben, så fagets muligheder for at placere sig centralt i tværvideenskabelige samarbejdsprojekter er stor.

Mange forskellige former for arkæologi finder i dag sin plads på den fælles platform, som er fagets metode. Det gælder også etno-arkæologien.

Indtil 1960-erne var arkæologi fortrinsvis en vesteuropæisk foreteelse.⁴ Universitetsinstitutterne og centralmuseerne lå i kolonimagternes hovedstæder. Undersøgelser uden for dette område foregik i stor udstrækning ved udsendelse af ekspeditioner. Med koloniernes frigørelse fik folkene i den 3. verden behov for en egen fortid.

Antallet af skriftlige, historiske kilder fra disse områder er meget lille. Ofte handler de også kun om kolonimagternes forhold. Det er så at sige koloniernes historie. I deres søgen efter deres egen baggrund og identitet må de nye landes folk bogstaveligt talt begynde fra grunden med de arkæologiske fund. Men de har også en meget omfattende mundtlig traditi-

-
2. Jf. C. Renfrew and P. Bahn, *Archaeology. Theories, Methods and Practice*, London 1991; I. Hodder (ed.), *Archaeological Theory in Europe: the Last Three Decades*, London 1991.
 3. K. Ebbesen, *The Battle Axe Period* (i trykken); samme, *Den ældste Danmarkshistorie*, København 1991, s. 16ff.; samme, »Farvel til oldnordisk arkæologi«, *Danske Museer* 1994,1, s. 13.
 4. G.E. Daniel, *150 Years of Archaeology*, London 1975.

on. Gamle folk kan fortælle myter fra stammetiden og et utal af sagn om gamle dage. Ved at kombinere sagnene og myterne med de arkæologiske fund kan man skabe en kulturhistorie for disse folk. Danske arkæologer er blevet fortrolige med metoden i Grønland, hvor den naturligt nok også anvendes.⁵

Metodisk er der ingen forskel på de myter og sagn, som gamle folk kan fortælle i dag, og de myter og sagn, som Saxo, Snorre og andre nedskrev omkring år 1200. Derfor kan det samme analyseapparat anvendes.

Dermed er skabt en helt ny indfaldsvinkel til »sagnhistorien«, som man gennem næsten hele 1900-tallet med ringeagt kaldte de gamle myter og sagn. Der er her tale om et klart metodisk nybrud inden for dansk arkæologi.

J.J.A. Worsaae forkastede i 1843 i bogen om *Danmarks Oldtid, oplyst ved Oldsager og Gravhøje* alle sagnene og sagaerne som kildegrundlag ved beskrivelsen af samfundsudviklingen i oldtiden. I stedet satte han oldtidens materielle levn. For, som det hedder, »vi kan af oldsager og gravhøje danne os en langt klarere forestilling om vort fædrelands bebyggelse og kulturudvikling i oldtiden, end af de usikre og ufuldstændige skriftlige efterretninger«. I *Historisk Tidsskrift* for 1842 offentliggjorde J.J.A. Worsaae samtidig en artikel om moseliget fra Haraldskær Mose ved Vejle. Han mente, det var en anonym jernalderdame og ikke den sagnomspundne dronning Gunhild, som foreslået af N.M. Petersen. I 1844 forkastede han Runamo-indskriften i Blekinge som et rent naturfænomen. Få år forinden havde en lærd kommission foreslået, at det var en med runer skreven beretning om Bråvallaslaget. Det medførte en voldsom polemik mellem J.J.A. Worsaae og datidens historikere om den rette måde at skrive oldtidshistorien på.⁶ Internationalt set blev det ikke bedre af, at J.J.A.

5. C. Kramer (ed.), *Ethnoarchaeology*, New York 1979; I. Hodder, *The present Past*, London 1982; H.C. Gulløv and H. Kapel, »Legend, History and Archaeology. A Study of the Art of Eskimo Narratives«, *FOLK* 1979/80, s. 347ff.; H.C. Gulløv, »The revival at pisugfik in 1768. An ethnohistorical approach«, *Arctic Anthropology* 23, 1986, s. 151ff.; B. Grønnow et alii (ed.), *Palaeoeskimoisk forskning i Grønland*, Århus 1988.

6. J.J.A. Worsaae, *Danmarks oldtid, oplyst af Oldsager og Gravhøje*, København 1843; N.M. Petersen, »Udsigt over den norske Dronning Gunhildes Levnet«, *Annaler* 1836-37, s. 80ff.; samme, »Yderligere Bemærkninger om Dronning Gunhilde«, *Annaler* 1842-43, s. 262ff.; J.J.A. Worsaae, »Hvorvidt kan man antage, at det i Haraldskær-Mosen (1835) opgravede Liig er den norske Dronning Gunhilde?«, *Historisk Tidsskrift* 1842, s. 249ff.; samme, »Endnu nogle Bemærkninger angaaende den norske Dronning Gunhildes formentlig opdagede Liig«, *Historisk Tidsskrift* 1843, s. 253; samme, *Runamo og Braavallelaget*, København 1844; samme, *Tillæg til »Runamo og Braavallelaget«*, København 1845; samme, *En Oldgranskers Erindringer*, København 1934; F. Magnussen et alii, *Beretning om Undersøgelsen af Runamo*, København 1841; jf. C. Molbech, »Om historiske

Worsaae omkring 1850 gerådede i polemik med selveste Jacob Grimm, den tyske filologis »Altmeister« og hele sagnforskningens grundlægger.⁷

Dermed var linierne trukket op for forholdet mellem sagnforskningen og arkæologien i Danmark. De to videnskabelige dicipliner opfattedes som hinandens modsætninger. Enten skildrede man oldtidshistorien ved hjælp af de materielle levn, eller også benyttede man de skriftlige kilder.⁸

Først en ny, internationalt orienteret generation af arkæologer har erkendt, at de forhistoriske sagn er en del af det arkæologiske kildemateriale på linie med potteskår, dyrebene, flintaffald, blomsterstøv og trækul.

2. Metodiske problemer

Der knytter sig imidlertid en række metodiske problemer til den arkæologiske sagnforskning.⁹

Først og fremmest skal sagnene dateres. Her gælder det, at oldtidsfolke-

Resultater af nyere Forskninger i den nordiske Archæologie«, *Historisk Tidsskrift* 1843, s. 607ff.; A. de Quatrefages, *Den arkæologiske Kongres i Kjøbenhavn*, København 1870, s. 15ff.; S. Müller, »Mindetale over Det kgl. nordiske Oldskriftsselskabs Vice-præsident fra 1865 til 1885«, *Aarbøger* 1886, s. 1ff.; jf. R. Tanderup og K. Ebbesen, *Forhistoriens historie*, Århus 1979, s. 44ff.

7. J.J.A. Worsaae, »Om en forhistorisk, saakaldet »tydsk« Befolkning i Danmark«, *Fædrelandet* 1849; samme, »Svar på Prof. P.A. Munchs andet Stridsskrift om »Skandinavismen«, *Fædrelandet* 1849; samme, *Jyllands Danskhed. En Protest mod Jacob Grimm's nye tyske »Folkeret*«, København 1850; samme, *Protest eines Jütländers gegen Jacob Grimm's neues deutsches »Volkrecht*«, København 1850.

8. J.J.A. Worsaae har dog i *Folkekalender for Danmark* 1871 skrevet en lille artikel om »Gamle Billeder af Holger Danske og Burmand«; jf. også samme, *Om Forholdet mellem de skandinaviske Folk i Oldtiden*, København 1844, s. 18.

To af de få magistre i oldtidsvidenskab, som blev uddannet på universitetet i J.J.A. Worsaaes tid (jf. C.J. Becker, »Nordisk arkæologi og europæisk forhistorie«, *Københavns Universitet 1479-1979*, II, København 1979) beskæftigede sig dog senere med sagn og sagaer. Fr. Winkel Horns oversættelse af Saxo er stadig den folkeligt mest brugte. Henry Petersen blev i 1876 dr. phil. på en afhandling *Om Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro i Hedenold. En antikvarisk Undersøgelse*.

9. Jf. A. Olrik, *Nogle Grundsætninger for Sagnforskningen*, København 1921; jf. samme, *Danske Heltesagn*, København 1901; samme, *Danmarks Heltedigtning. En Oldtidsstudie*, I-II, København 1903-10; samme, *Nordisk Aandsliv*, København 1927; S. Grundtvig, *Udsigt over den nordiske Oldtids heroiske Digtning*, København 1867; A. Bæksted, *Guder og helte i Norden*, København 1963; N. Lukman, »Sagnhistorien hos Saxo«, I. Boserup (red.), *Saxo-Studier*, København 1975, s. 117; Inge Skovgaard-Petersen, »Oldtid og vikingetid«, i Aksel E. Christensen et alii (red.), *Danmarks historie*, 1, København 1977, s. 23ff.; samme, »Fra sagn til historie og tilbage igen«, K. Fledelius et alii (red.), *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen*, København 1981, s. 207ff.; samme, *Da Tidernes Herre var nær. Studier i Saxos historiesyn*, København 1987, s. 61ff.

ne sjældent nøjedes med at fortælle myter og sagn – eller historie(r) – til hinanden. De lavede også billeder fra sagnene på deres ting. Sandsynligvis er det netop sådan, at billederne i de skriftløse samfund udgør den væsentligste faktor ved overleveringen af myter og sagn. Der er en tæt og uløselig forbindelse mellem billede og fortælling. Det kan udnyttes arkæologisk. Finder man f.eks. billeder af sagnhelten Sigurd Fafnersbane spredt over hele Nord- og Centraleuropa gennem flere århundreder, ved man, at Nibelungen-digte i en eller anden form blev fortalt i det område og på den tid. På den måde graver arkæologerne så at sige sagnene op af jorden.¹⁰

Hertil kommer, at de arkæologiske dateringsmetoder i dag er meget veludviklede. I heldigste tilfælde kan dendrokronologien give dateringer inden for et halvt år, og oftest med 5-10 års nøjagtighed. Usikkerheden med kulstof 14-dateringsmetoden ligger sædvanligvis inden for 50-100 år, afhængig af prøvens størrelse, karakter m.v. De typologiske dateringer efter genstandenes design har efterhånden en tilsvarende lille fejlmargen, afhængig af den arkæologiske viden om perioden. De fleste arkæologiske fund fra den senere oldtid kan i dag placeres inden for højst en menneskealder.¹¹

Et andet, meget afgørende problem knyttet til metodens anvendelse på forhistoriske myter og sagn er af ikonografisk karakter. Det drejer sig om den korrekte identifikation af billederne – et problem, som heller ikke er ukendt i kunsthistorien.

Det er nødvendigt at kræve, at den ikonografiske analyse af det arkæologiske fund afdækker mindst én, positiv og éntydig evidens til sikring af identifikationen af billedet med et bestemt sagnmotiv.

Den historiske og arkæologiske litteratur indeholder en beklagelig vrimmel på forsyndelser mod denne metoderegulering. Et par eksempler på dens anvendelse vil derfor være på sin plads.

På en række gotlandske billedsten fra yngre germanertid – Ardre, sten VIII; Tängelgårda, sten I og II; Tjängvide, sten I – findes billeder af en ottebenet hest. I den nordiske mytologi/sagnverden optræder kun én hest med otte ben, nemlig Sleipner, Odins hest. Den pågældende hest kan derfor identificeres med Sleipner og billederne knyttes til Odinmyterne.¹²

10. Jf. V. Grønbech, »Kan man grave historien op af jorden?«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 1943, s. 91ff.; P.J. Riis, *Kan man grave Historien op af Jorden?*, (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning), København 1949; K. Ebbesen, »Historie – gravet op af jorden«, *Noter* 109, 1991, s. 33ff.

11. Jf. S. Hvass og B. Storgaard (red.), *Da klinger i muld... 25 års arkæologi i Danmark*, Højbjerg og København 1993.

12. S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine*, I-II, Stockholm 1941-42; E. Nylén, *Bildstenar*, Visby 1978, s. 68ff.

På Hunnestad-monumentet i Skåne findes et billede af en kvinde, som kommer ridende på et ulvelignende uhyre, idet hun bruger slanger som tømme. I den nordiske mytologi/sagnverden findes kun én dame, som fører sig frem på den måde: jættekvinden Hyrokkinn på vej til Balders begravelse. Runestenen, som er fra ca. år 1000, tillader en identifikation af

Heksen Hyrokkinn kommer til Balders bålferd ridende på en ulv med en hugorm som tøjle. Runesten fra Hunnestad i Skåne. (Efter H.R. Ellis Davidson: Nordens guder og myter, København 1967, fig. 17).

det pågældende sagn og giver tillige en datering af en del af Balder-myten.¹³

På en gotlandsk billedsten fra Stora Hammars (sten III) ses en mand, som flyver i en ørneham, hvis hoved er gengivet i dyreornamentikkens stil B/C. Foran ham står en kvinde med et bagudvendt drikkehorn i hånden samt en mand med et sværd. Ørnen er hovedpersonen, og billedet kan identificeres med Odin, som stjæler skjaldedrikken.¹⁴ Ørnens hoved daterer stenen til 600-tallet.

Ved Torslunde på Øland er fundet en støbematrice til presblikplader til hjelme af Vendel-type. På billedet ser man en mand, som står mellem to bjørne. Bjørnene står på bagbenene i profil og griber efter manden, som stikker et sværd i maven på den ene. Billedet kan dateres til 500-tallet, og kompositionen er velkendt i hele Europa. I forskellige udformninger gengiver den bibelhistorien om Daniel i løvekulen. Det pågældende billede kan derfor identificeres som Daniel i løvekulen, og en variant af denne historie kan således dateres til 500-tallet på Øland. I luftlinie var der ca. 1000 km til den nærmeste, kristne kirke. Afstanden til Darios' Babylon er ca. 5000 km og 1000 år.¹⁵

Omvendt findes på en mankestol fra Mammen ved Viborg en fremstilling af en slange, som halvt har slugt en person. Fundet kan dateres til 900-tallet. En mulig tolkning af billedet er Fenrisulven, som sluger Odin ved Ragnarok. Der er imidlertid hverken ved fremstillingen af slangen eller personen noget, som éntydigt identificerer dem som henholdsvis Fenrisulven eller Odin. Lighederne mellem myte og billede er af generel karakter: slange sluger menneske/gud.¹⁶

På et hængesmykke fra Hagebyhöga, Östergötland, ses en kvinde med et meget stort brystsmykke. Det er nærliggende at opfatte den pågældende som Freja med Bresingamen. Hverken de skriftlige kilders beskrivelse af Bresingamen eller den plastiske fremstilling giver imidlertid speciel støtte for denne identifikation. Den må derfor betragtes som udokumenteret.¹⁷

Mange andre eksempler på brug (og misbrug) af ikonografiske analyser på arkæologisk kildemateriale kunne gives. Vigtigst er det at under-

13. L. Jacobsen og E. Moltke, *Danmarks Runeindskrifter*, København 1941, sp. 337ff.

14. S. Lindqvist, »Lånte vinger«, *Skalk* 1970,1, s. 10ff.; jf. E. Nylén 1978, s. 51.

15. V. Holmqvist, *Guldhalskrågarna*, Stockholm 1980, s. 46f.

16. U. Näsman, »Mammen 1871«, M. Iversen (red.), *Mammen*, Århus 1991, fig. 15.

17. B. Arrhenius, »Det flammande smykket«, *Fornvännen* 1962, s. 79ff.; M. Axboe, »Bresingamen – også et arkæologisk problem«, *Danske Studier* 1986, s. 116ff.

strege nødvendigheden af en særlig veludviklet kildekritik ved kombinationen af de materielle levn og sagnene.

De arkæologiske fund må underkastes den sædvanlige arkæologiske kildekritik.¹⁸ Tilsvarende må de skriftlige kilder naturligvis underkastes en rent historisk kildekritik. Derudover stiller kombinationen af de to kilde typer særlige, metodiske krav til de ikonografiske analyser af det arkæologiske kildemateriale.

3. Germanertid eller heltetid (ca. 375-725/50 e.v.t.)

Heltetid (*Heroic Age, Heldenzeit*) er et fast begreb i sagnforskningen. Det har aldrig vundet indpas i Danmark og skal heller ikke introduceres her. Oldtiden, eller den forhistoriske tid, inddeles kronologisk efter det arkæologiske kildemateriale. Oversat til arkæologiske termer svarer heltetid til germansk jernalder eller perioden fra ca. 375 til ca. 725/50 e.v.t.

Beklageligvis er perioden meget dårligt beskrevet i de sidste, store oversigter over Danmarkshistorien.¹⁹ De senere års arkæologiske undersøgelser har ellers gjort den til en meget velbelyst periode.²⁰

Periodens start defineres ved Sösdalastilens tilsynekomst kort før år 400 e.v.t. Den deles gerne i en ældre germansk jernalder (folkevandrings-tid) og en yngre germansk jernalder (Vendeltid eller merovingertid). Overgangen fra ældre til yngre germanertid kan i dag fikseres til ca. 520/30, eller trekvart århundrede før den traditionelle datering.²¹ Denne omdatering, som oprindeligt er foreslået af Birgit Arrhenius, har afgørende betydning. Dermed skabes overensstemmelse mellem den nordiske og den centraleuropæiske kronologi. Vendeltidens start kommer til at ligge

18. K. Ebbesen, »Indledning til en arkæologisk kildekritik«, *Aarbøger* 1981, s. 160ff.

19. T. Ramskou, »Normannertiden«, *Danmarks Historie*, 2, København 1962; L. Hedeager, »Danernes land«, *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, 2, København 1988.

20. P. Mortensen og B. Rasmussen, *Fra Stamme til Stat i Danmark*, I-II, Århus 1988-91; A. Sandwall (red.), *Vendeltid*, Stockholm 1980; J.P. Lamm og H.Å. Nordström, *Vendel Period Studies*, Stockholm 1983.

21. H. Arment, »Zur archäologischen Periodisierung der Merowingerzeit«, *Germania* 55, 1977, s. 133ff.; H. Löwe, »Deutschland im fränkischen Reich«, *Handbuch der deutschen Geschichte*, 2, München 1987; B. Arrhenius, »Die Zeitstellung des Grabes 14 von Tuna, Kirchspiel Alsike, Uppland«, *Prähistorische Zeitschrift* 55, 1980; samme, »The chronology of the Vendel graves«, J.P. Lamm and H.Å. Nordström (ed.), *Vendel Period Studies*, Stockholm 1983, s. 39ff.; U.L. Hansen, »Hovedproblemer i romersk og germansk jernalders kronologi i Skandinavien og på kontinentet«, P. Mortensen og B. Rasmussen (red.) 1988.

på et så tidligt tidspunkt, at de mange senromerske elementer bliver forståelige.²² Omdateringen er også vigtig for denne undersøgelse, fordi den skaber kronologisk kontakt mellem dyreornamentikkens opståen og handlingen i den store, centraleuropæiske sagnkreds, navnlig Nibelungen-digtene.

Vikingetidens start defineres ved tilsynekomsten af Berdal-spænderne. Det sker samtidig med, at de tidlige vikingetidsstile dukker op og kort efter Ribes grundlæggelse og bygningen af Dannevirke. Tidspunktet kan i dag fikseres til år 725/50.²³ Der er således tale om en tidsmæssig parallelforskydning af hele yngre germanertid/Vendeltid/merovingertid i forhold til de gamle dateringer. Første del af germanertiden ligger derimod fast. Med den ændrede kronologi bliver den nogenlunde parallel med europæisk folkevandringstid. Det er en periode, som i de gamle historiebøger var præget af »kaos og stor forvirring«. I realiteten er der tale om en meget kreativ periode, præget af nyskabelser på næsten alle områder. Disse nyskabelser kommer til at sætte deres præg på hele Central- og Nordeuropas kultur- og samfundsudvikling i de følgende århundreder.

4. Central- og Nordeuropas heltedigtning

Heltedigte er et i Europa vidt udbredt fænomen.²⁴ Interesse i denne forbindelse har kun de central- og nordeuropæiske digte, som tilhører germanertid/vikingetid eller tidlig middelalder i europæisk terminologi.

a. »La chanson de Roland«

»La chanson de Roland« er digtet af en navngiven person, Turolf, sandsynligvis omkring 1060. Digtet handler om Karl den Stores nederlag til saracenerne i passet ved Roncevaux den 15. august 778, en begivenhed,

22. S. Lindqvist, *Vendeltidens alder och ursprung*, Stockholm 1926; W. Holmqvist, »De äldsta gottländska bildstenar och deras motivkrets«, *Fornvännen* 1952, s. 1ff.; B. Almgren, »Hjälmar, kronor och stridsrocker – från kejsargardets Rom till Upplands hövdingar«, A. Sandwall (red.), *Vendeltid*, Stockholm 1980, s. 159ff.; B. Arrhenius 1983, s. 39ff.

23. K. Ebbesen 1991; I.S. Klæsøe, »En moderne kronologi for vikingetiden«, Utrykt guldmedaljeafhandling, Københavns Universitet 1992; samme, »Inspirationerne til vikingetidens kunst«, N. Lund (red.), *Norden og Europa i vikingetid og tidlig middelalder*, København 1993, s. 131ff.; Stig Jensen, *Ribes vikinger*, Ribe 1991; U. Lund Hansen, »Jernalder og vikingetid«, S. Hvass og B. Storgaard (red.), *Da klinger i muld...*, 1993, s. 169ff.

24. H. Schneider, *Germanische Heldensage*, I-II, Berlin 1933-62; Klaus von See, *Europäische Heldendichtung*, Darmstadt 1978; K. Hauch (ed.), *Zur germanisch-deutschen Heldensage*, Darmstadt 1961; H. Uecker, *Germanische Heldensage*, Stuttgart 1972.

som allerede dengang var ca. 300 år gammel. Rolandsdigtet er således klart et historisk digt, tilhørende den europæiske højmiddelalder.²⁵ Digtets helte, bl.a. Ogier le Danois (Holger Danske) vinder straks folkelig yndest, men optræder først i middelalderens Danmark.

b. Nibelungen-digtene

Forrest i rækken af centraleuropæiske helteedigte står Nibelungen-digtene. »Nibelungenlied« er bevaret i en sydtysk udgave, som er digtet omkring 1200/05 i eller ved den tysk/østrigske grænseby Passau.²⁶ En stor del af Edda-digtene i Codex Regius, f.eks. Reginismal, Fafnismal, Sigdrifumal, Gudrunarkvida, Atlakvida og Atlamal, behandler samme emnekreds og er ligeledes digtet i 1200-tallet. Det samme gælder for den islandske Vølsungasaga, som bygger på Edda-digtene, og som sandsynligvis er digtet i slutningen af 1200-tallet.²⁷

Nibelungen-digtene, som de er overleveret, tilhører således den højmiddelalderlige renæssance med dens interesse for historiske digte.

I 13. bog af »Gesta Danorum«, som Saxo skrev næsten samtidig med, at »Nibelungenlied« blev digtet i Passau, omtales Nibelungen-digtene også. Saxo lader en sanger advare Knud Lavard i Haraldsted Skov ved at synge den herlige vise om Grimhilds svig mod sine brødre for ved dette navnkundige billede at advare Knud.²⁸

Den kendsgerning, at Nibelungen-digtene findes i forskellige, men samtidige udgaver nedskrevet med flere tusinde kilometers afstand, udelukker, at de kan opfattes alene som historiske digte fra højmiddelalderen.

De arkæologiske fund dokumenterer Nibelungen-digtens store geografiske og kronologiske udbredelse.²⁹ Billeder med motiver fra Nibelungen-sagnkredsen kendes i godt 50 forskellige fremstillinger fra yngre

25. O.P. Ritto, *Rolandskvadet*, København 1919.

26. K. Bartsch (ed.), *Das Nibelungenlied*, Wiesbaden 1965; jf. G. Weber und W. Hoffmann, *Nibelungenlied*, Stuttgart 1974.

27. M. Larsen, *Den ældre Edda og Eddica Minora*, I-II, København 1943-46; J. de Vries, *Alt-nordische Literaturgeschichte*, I-II, Berlin 1964-67; P. Hallberg, *Den norrøne Digting*, København 1982; N. Lukman, *Sagaen om Brynhild og Gudrun*, København 1974.

28. J. Olrik, *Sakses Danesaga*, III, København 1925, s. 72.

29. H. Schäck, »Två Sigurdsristningar«, *Fornvännen* 1932, s. 257ff.; O. Nordland, »Orme-gården«, *Viking* 1949, s. 77ff.; P. Gjerder, »Lundevalportalen«, *Viking* 1949, s. 31ff.; E. Ploss, *Siegfried-Sigurd, der Drachenkämpfer*, Köln 1966; T. Capelle, »Sagenstoffe kontinentalen Ursprungs auf vendelzeitlichen, wikingischen und spätwikingischen Denkmälern«, *Mare Balticum* 1969, 1, s. 10ff.; E.B. Hohler, »Fra hedensk sagnfigur til kristent forbilde«, *IKO* 1973, s. 3ff.; K. Düwel, »Zur Ikonographie und Ikonologie der Sigurddarstellungen«, H. Roth (ed.) 1986, s. 221ff.; L. Liepe, »Sigurdsagan i bild«, *Fornvännen* 1989, s. 1ff.

jernalder og middelalder, og de findes i hele Nordeuropa fra Man i vest til Vladimir/Susdal-området i øst. Den østeuropæiske fremstilling findes på en løsfunden pragtøkse med dårlige fundoplysninger, men øksen er efter sin type produceret i Midtrusland omkring år 1000.³⁰ De fem engelske gengivelser findes alle på stenkors, som kan dateres til vikingetiden, den ældste ca. 950.³¹

Mest udførligt er fortællingerne om Sigurd Fafnersbane gengivet som træskærerarbejder på de norske stavkirker fra 1200-tallet, f.eks. på indgangsportalene i Hylestad og Austad, begge Aust-Agder. Vigtigere er imidlertid fremstillingen på Ramsundsberget i Södermanland og på runestenene i Gök, ligeledes Södermanland. De kan begge dateres til 1000-tallet eller muligvis begyndelsen af 1100-tallet. Fortællingen findes her gengivet i billeder på nøjagtig samme måde, som den senere findes gengivet i den vestnordiske litteratur. Nibelungen-digtene har således været almindelig kendt i Norden i århundreder forud for deres optegnelse på Island. De islandske skjalde har endvidere i den bevarede gendigtning holdt sig meget strengt til digtenes særlige, nordiske udformning, som er en del forskellig fra den bevarede, sydtyske »Nibelungenlied«. Der kan således dokumenteres geografiske forskelle allerede i vikingetiden i udformningen af Nibelung-digtene. Det kan endvidere dokumenteres, at Nibelungen-digtene er nået til Norden, længe før de blev skrevet ned.

De fleste Nibelung-fremstillinger fra vikingetiden findes i Midtskandinavien og gengiver enten Fafnersdrabet eller Gunnar i ormegården.

På for- og bagsmækken af Osebjerg-vognen ser man en tydelig fremstilling af Gunnar i ormegården. Osebjerg-graven er for nylig dendrokronologisk dateret til 834.³² På mindst én af de gotlandske billedsten, Hunninge, sten I, findes samme billede. Gunnar sidder i ormegården, og Gudrun står ved siden af. Stenen er vanskelig at datere, men tilhører sandsynligvis 700-tallet. Andre sagn fra Nibelungen-kredsen findes på billedstenen Andre VIII, som er dateret til ca. 700.³³

Billeder af Nibelung-sagnkredsen, som er ældre end ca. år 700, kan ikke identificeres, og påfaldende nok er ingen af billederne tyske!

Det er imidlertid skriftligt overleveret, at Karl den Store under sine

30. P. Poulsen, *Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa*, Bonn 1956, s. 123ff.

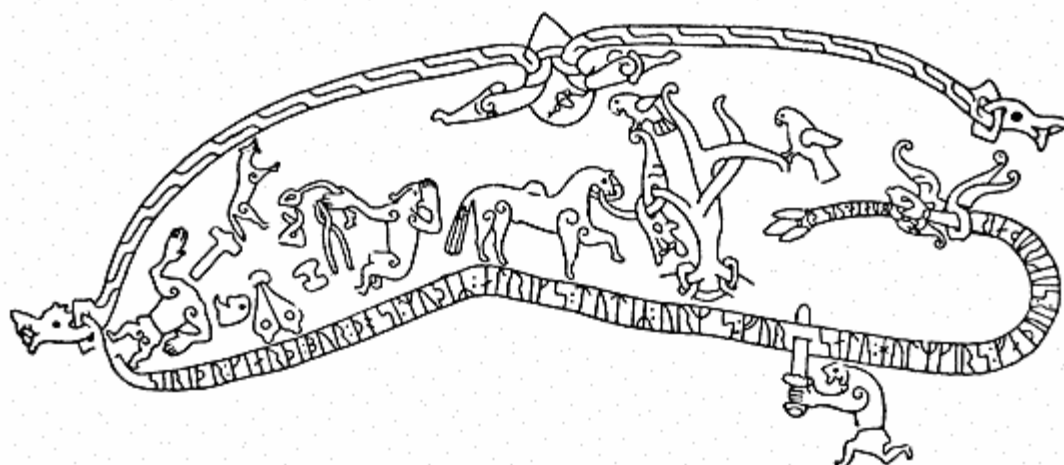
31. E. Ploss 1966, s. 82ff.

32. N. Bonde and A.E. Christensen, »Dendrochronological dating of the Viking Age ship burials at Oseberg, Gokstad and Tune, Norway«, *Antiquity* 67, 1993, s. 575ff.

33. S. Lindqvist 1941-42; E. Nylén 1978, s. 99; L. Buisson 1976, s. 81ff.

Scener fra fortællingerne om Sigurd Fafnersbane på stavkirken i Hylestad i Norge. Til venstre ses nederst Sigurd i lære hos smeden Regin, i midten Regin ved reparationen af sværdet Gram og øverst Sigurd i færd med at dræbe dragen. Til højre ses nederst Sigurd i færd med at riste Fafners hjerte, i midten Sigurds drab på Regin og øverst den harpespillende Gunnar i ormegården. (Efter Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit, Nürnberg 1987, s. 77).

Sigurdrifningen på Ramsundsberget i Jäders socken, Södermanland. Detaljerne stemmer overens med fremstillingen på den norske stavkirke: Under rifningen af Fafners hjerte har Sigurd brændt tommelfingeren, som han stikker i munden for at afkøle den. Da han får dragens hjerteblod i munden, bliver han i stand til at forstå fuglenes sprog. Hans hest Grani står med skatten på ryggen. (Efter Oscar Almgren: Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden, Uppsala 1923, s. 81).

måltider lod oplæse historier fra de gamle hedenske sange, og at han gav ordre til at nedskrive fortidens barbariske sange. I sin trosiver tilintetgjorde Ludvig den Fromme senere dette værdifulde materiale. Bevaret fra den tid er kun et enkelt fragment: »Hildebrandlied«, skrevet straks efter år 800 i Fulda-klostret.³⁴ Der foreligger ikke bevis for, at Nibelung-digte har indgået i Karl den Stores yndlingslitteratur, men det må anses for sandsynligt. De arkæologiske fund godtgør, at »Nibelungenlied« eksisterede på Karl den Stores tid og mindst et århundrede før.

Spørgsmålet om emnekredsen for Nibelungen-digtene og deres oprindelse har været genstand for en hel litteratur. Trods megen diskussion må det anses for godtgjort, at de handler om begivenheder i europæisk folkevandringstid med Attila, hunnerne og burgunderne som hovedaktører.³⁵

Burgunderkongen Gundahari overskred i 406 Rhinen og udvidede indtil 413 sit stammeområde med nye territorier på Rhinens vestbred. Fra

34. H. Uecker 1972; E. Wamers, »Die Völkerwanderungszeit im Spiegel der germanischen Heldensagen«, W. Menghin (ed.), *Germanen, Hunnen und Awaren*, Nürnberg 1987, s. 69ff.

35. A. Heusler, *Nibelungensage und Nibelungenlied*, Leipzig 1921; G. Weber und W. Hoffmann 1974; K. Hauch (ed.), *Zur germanisch-deutschen Heldensage*, Darmstadt 1961; H. Uecker, *Germanische Heldensage*, Stuttgart 1972, s. 22ff.; jf. I. Bona, *Das Hunnenreich*, Stuttgart 1991; Stikord »Burgunden« i Hoops *Reallexikon*; W. Menghin (ed.) 1987.

413 eksisterede et burgundisk rige med hovedstad i Worms. Kong Gundahari forsøgte senere at erobre nye landområder i det romerske Gallien, men blev i 435/36 slået af den vestromerske hærfører Aëtius. I 436 og 437 blev burgunderne derefter endeligt besejret af hunnerne. Gundahari selv, hele kongefamilien og størstedelen af burgunderfolket blev udryddet. De overlevende burgunder blev tvangsflyttet til det nuværende Savoyen, hvor der opstod et nyt burgunderrige. »Lex Burgundionum« fra 516 omtaler, som den eneste historiske kilde, kong Gundahari (tysk Gunther, nordisk Gunnar), kong Gibica (Gibiche, nordisk Gjuki), Godomar (sandsynligvis den tyske Gernot, nordisk Guthorm) og Gislahari (Giselhetr).

Attila (tysk Etzel, nordisk Atli) deltog ikke selv i slaget mod burgunderne. Derimod kan Jordanes ca. år 550 med henvisning til Priskos, som skrev tidligere i 500-tallet, fortælle, at han døde i 453 på selveste sin bryllupsnat. Han havde giftet sig med en germansk prinsesse, Ildico (Hildidic, nordisk Hild, =Krimhild/Gudrun?). Et år efter Attilas død besejrer germanske stammer under ledelse af gepiderkongen Ardarich hunnerne, og deres store rige går til grunde.

Historisk dokumenteret er det endvidere, at den austrasiske konge Sigibert (tysk Sigfried, nordisk Sigurd) havde en kone, som hed Brynechilde (Brynhil/Krimhild). Til Sigibert og Brynechildes bryllup skrev Venantius Fortunatus (535-603), der var hofpoet og forfatter til »Carmina«, et stort lejlighedsdigt. Sigibert blev myrdet i 575 efter tilskyndelse fra Fredegund, som var hans bror, Chilperich af Neustriens tidligere elskerinde. Broderen havde giftet sig med hende efter at have forskudt og myrdet sin kone, en søster til Brynhilde, ved navn Gailswintha. Begge søstre var døtre af den vestgotiske konge. Ifølge Gregors af Tours døde Brynhilde selv i 613. Clothar 2. lod hende binde til halen af en hest, der sparkede og slæbte hende til døde.

I sit klassiske værk *Nibelungensage und Nibelungenlied* foreslog A. Heusler i 1921, at Nibelungenlied, som den blev digtet i 1200/05, byggede på to grupper af digte eller sagn, henholdsvis om burgundernes undergang og om Brynhilde. De havde deres oprindelse i sagn fra henholdsvis 5. århundrede og 5.-6. århundrede. Kun få filologer tvivler på, at »Nibelungenlied« i sin oprindelse skal dateres til folkevandringstid eller/og tidlig merovingertid (tidlig middelalder). De arkæologiske undersøgelser bekræfter denne datering. Digtet eller digtene må være digtet i tidsrummet mellem de historiske begivenheder, de fortæller om, og de første nordiske billeder med gengivelser af digtet/ene. Tidsrummet for digtets/enes tilblivelse er derved indsnævret til en forholdsvis kort periode i 5-600-tallet.

Nibelungen-digtene er tydeligvis historiske digte eller historiske fortællinger. De handler om forsvundne riger og folk, hvad der forlener dem med et eventyrligt skær. Men de repræsenterer en litterær genre, som var overordentlig populær i det østromerske rige i 500-tallet.³⁶

Det er derfor naturligt at opfatte de ældste Nibelungen-digte – samt de mange andre historiske digte fra folkevandringstiden – som et central-europæisk udtryk for den generelle interesse for historiske digte, som præger Europas litteraturhistorie i 500-tallet. Denne litterære interesse er naturligvis særlig dokumenteret inden for de etablerede stater omkring Middelhavet, men tidens internationale, kulturelle strømninger er sandsynligvis også slået igennem i Centraleuropa.

Spørgsmålet er herefter, hvornår og hvordan Nibelungen-digtene blev kendt i Norden.

Alle de nordeuropæiske billeder fra digtene er lavet i vikingetiden/middelalderen. Kun på de gotlandske billedsten findes ældre gengivelser. Dette er imidlertid afgørende. Den nordiske dyreornamentik er generelt fabulerende, men meget lidt naturalistisk. Først i begyndelsen af vikingetiden slår de naturalistiske påvirkninger igennem, i øvrigt efter vesteuropæiske forbilleder.³⁷ På Gotland har man derimod gennem hele yngre jernalder en tradition for at rejse billedsten med naturalistiske fremstillinger. Det er en del af den lokale gravskik. Forekomsten af Sigurd-fremstillinger er bundet til disse to fænomener. Eller sagt på en anden måde: Når der i yngre jernalder findes naturalistiske fremstillinger, findes der også billeder fra Nibelungen-digtene. Det tillader den interpolation, at digtene rent faktisk har været kendt gennem hele Vendeltid/vikingetid i det nordiske område. I dyreornamentikken kan man bare ikke se Fafner for bar slanger.

Hele germansk jernalder er en international periode, præget af en omfattende handel og kommunikation på kryds og tværs gennem Europa. Det ses på næsten alle områder, dog tydeligst i dyreornamentikken. Det er fristende at opfatte Nibelungen-digtene som en parallel til dyreornamentikken, blot repræsenterende en anden kunstart. Straks de gamle Nibelungen-lieder var digtet i 500-tallet, blev de sunget eller reciteret i store dele af Nord- og Cen-

36. J.M. Hussey, *Byzans*, København 1962, s. 136ff.; G. Bendz, »Den byzantinske litteratur«, samme et alii (red.), *Verdens Litteraturhistorie*, 2, København 1971, s. 13ff.; W. Goffart, *The narrators of barbarian history (A.D. 550-800)*, Princeton 1988.

37. O. Klindt-Jensen og D.M. Wilson, *Vikingetidens Kunst*, København 1965, s. 23ff.; L. Karlsson, *Nordisk Form*, Stockholm 1983; I.S. Klæsøe 1993, s. 131ff.

traleuropa.³⁸ Det afgørende bevis – ét arkæologisk fund med billeder fra »Nibelungen-lied«, dateret til ca. 500-tallet – mangler dog stadig.

I vikingetiden var Sigurd-digtene så populære, at andre helte lånte motiver fra dem. Det gælder f.eks. Regnar Lodbrog, der er en sen, rent nordisk helt.

Fortællingerne om ham er overleveret i Saxos »Gesta Danorum« og i Regnar Lodbrogs saga, begge skrevet i 1200-tallet. Efter sagaen var Regnar's anden kone datter af Sigurd og Brynhild. Regnar selv vandt sin første kone og en masse guld ved at slå en slange ihjel. Han blev senere dræbt i en ormegård. Det er alt sammen motiver, som er overtaget fra Sigurd-digtningen.

Historisk er Regnar en tvivlsom person. Det kan således ikke dokumenteres, at han er identisk med den Regnar, som i 845 erobrede Paris i spidsen for en bande vikinger. Derimod er de såkaldte Lodbrog-sønner: Ivar, Halvdan og Ubbe, fuldt dokumenterede. I spidsen for en dansk vikingehær startede de i 865 erobringen af England. Ingen af de historiske begivenheder kan dog forbindes med handlingsgangen i digtene, som tidligst kan være digtet i 800-tallets senere del.

Der kendes ikke billeder fra vikingetiden med gengivelse af motiver fra digtene om Regnar Lodbrog. Teoretisk set kan nogle af de sene, vestnordiske fremstillinger af Gunnar i ormegården dog gengive eller være opfattet som billeder af Regnar.³⁹

c. Vølunds-digtningen

Vølund Smed er en anden, berømt sagnfigur. Det største digt om ham er Vølundskvadet fra ca. år 1200. Det findes i Codex Regius. I Didrik af Berns saga, som er nedskrevet i Vestnorge i midten af 1200-tallet, gengives hans historie også. Mestersmeden Vølund er endvidere nævnt i et par strofer af det engelske digt »Deors Klage« fra 900-tallet samt i franske, tyske og engelske kilder fra 1000-tallet og senere.⁴⁰

38. Det bør nævnes, at allerede de gamle germanister var inde på denne tanke, jf. A. Heusler, *Die altgermanische Dichtung*, Berlin 1922.

39. N.M. Petersen, *Danmarks Historie i Hedenold*, I, København 1854, s. 281ff.; J. Steenstrup, *Normannerne*, III, København 1876, s. 379ff.; N. Lukman 1975, s. 122ff.; N. Skyum-Nielsen, *Vikingerne i Paris*, København 1967, s. 8ff.; N. Lund, *De hærger og brænder*, København 1993, s. 35ff.

40. M. Larsen 1946, s. 60ff.; H. Rosenfeld, »Wielandlied, Lied von Frau Helchen Söhnen und Hunnenschlachtlied«, H.d. Boor und I. Schröbler, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, Tübingen 1955, s. 204ff.; H.R.E. Davidson, »The Smith and the

På et lille skrin, Franks Casket, fra slutningen af 600-tallet findes en række billeder fra fortællingen om Vølund. Skrinet er skåret i hvalben og stammer fra Northumberland.

På en gotlandsk billedsten fra Ardre (sten VIII) findes ligeledes en hel serie billeder med gengivelse af sagnet. Stenen kan dateres til slutningen af germansk jernalder eller ca. år 700.

Fortællingen om Vølund Smed kan således selv med det spredte ikonografiske og skriftlige materiale dateres til yngre germanertid og hele vikingetiden. Den er opstået senest i 600-tallet. Derefter er den spredt til hele Nord- og Centraleuropa.

Der er ikke givet overbevisende forklaringer på, hvor denne eventyrlige historie er digtet.

d. Historier om Didrik af Bern

Didrik af Bern er en af de personer, som optræder hyppigst i de centraleuropæiske heltedigte. Han er endvidere hovedperson i Didriks saga af Bern. I sin foreliggende form er den gendigtet i Vestnorge ca. 1250, sandsynligvis med en nedretysk fortæller som hjemmelsmand. Det er hævet over tvivl, at sagaens og heltedigtenes Didrik er identisk med Theoderik den Store (451-526).⁴¹ Digtene handler således om begivenheder i Centraleuropa omkring år 500. Heltedigtenes Didrik har ikke kunne identificeres på billeder fra jernalder eller vikingetid,⁴² men muligvis er han omtalt på runestenen i Rök.

Et af runeindskriftens vers lyder: »Didrik den dristige, søkrigeres høvding, rådede over Reidhavets strand. Nu sidder han rusten på sin gotiske hest, med skjold over skulderen, Mæringers herre«. Runestenen, som er rejst af Varin til minde om hans søn, Vämod, kan dateres til ca. 800. Indskriften er med sine ca. 800 tegn den længste runeindskrift overhovedet. Den er blevet kaldt oldtidens største litterære mindesmærke, men læsning og tydning er vanskelig. Bemærkningerne her sigter muligvis til Theoderik den Stores rytterstatue. Som et udslag af sin antikvariske interesse havde Karl den Store i 801 flyttet den fra Ravenna til Aachen, hvor den

Goddess«, *Frühmittelalterliche Studien* 3, 1969, s. 216ff.; L. Buisson, *Der Bildstein Ardre VIII auf Gotland*, Göttingen 1976, s. 71ff.; jf. E. Wamers, »Die Völkerwanderungszeit im Spiegel der germanischen Heldensagen«, W. Menghin (ed.), *Germanen, Hunnen und Awaren*, Nürnberg 1987, s. 70f. og 79ff.

41. H. Bertelsen (ed.), *Didriks saga af Bern*, 1-2, København 1905-11; G. und W. Hecht, *Deutsche Heldensagen*, 1980, s. 9ff.; jf. N. Lukman, *Didriks Saga og Theoderics Historie*, (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning), København 1941.

42. E. Wessén, *Rökstenen*, Stockholm 1958, s. 14f.; O. Höfler, *Der Runenstein von Rök und die germanische Individualweihe*, Tübingen 1952; N. Lukman 1941, s. 79f.

var opstillet ved hans palads. Bortset fra indskriften på Rökstenen foreligger der ikke antydninger af, at sagnene om Didrik af Bern skulle have nået Norden før i middelalderen.

e. *Historien om Hild*

Historien om Hild er mest udførligt fortalt af Snorre Sturlason i hans »Edda«. Den indgår også i den såkaldte Ragnarsdrapa. I en lidt afvigende form er den gengivet hos Saxo i »Gesta Danorum«. Alle disse udgaver tilhører 1200-tallet eller den højmiddelalderlige renæssance. To af sagnets personer, Hogne og Hedin, er nævnt i det engelske skjaldedigt »Widsith« fra 700-tallet. I det centraleuropæiske helteedigt »Kudrun«, som er optegnet i den såkaldte »Ambraser Heldenbuch« fra 1500-tallet, findes også elementer af historien.

S. Lindqvist har med fuld ret tolket billedserierne på billedstenene St. Hammars I, Smiss I og Tängelgårda I som billeder fra fortællingen om Hild. De kan dateres til slutningen af germanertid eller ca. år 700. Sagnet om Hild har således været kendt i hele Nordeuropa i slutningen af germanertid og vikingetid. Sandsynligvis kommer det først til Centraleuropa i middelalderen.⁴³

f. *Beowulf-digtet*

Digtet om helten Beowulf er overleveret i et engelsk håndskrift fra 900-tallet. Der er med styrke argumenteret for, at dele af det er digtet i 700-tallet.⁴⁴

Handlingen, som hovedsagelig omfatter Beowulfs kamp med uhyret Grendel og dettes mor samt Beowulfs sidste kamp mod en drage, er rent eventyr. Tid og sted for handlingen er derfor stærkt omdiskuteret.

Intetsteds er fundet billeder, som éntydigt kan identificeres med digtets begivenheder, selv om fremstillinger af en kamp mellem et menneske og et udyr ingenlunde er ukendte.

Indledningsvis beskrives kongen Skylds begravelse med kostbare grav-

43. H. Uecker, *Germanische Heldensage*, Stuttgart 1972, s. 93ff.; S. Lindqvist, »Sagnet om Hild«, *Skalk* 1968,3, s. 18ff.; samme, »Daggängsmonumentet«, *Gotlandsk Arkiv* 1947, s. 19ff.; L. Buisson, *Der Bildstein Ardre VII auf Gotland*, Göttingen 1976, s. 43ff.; A. Andréén, »Dörrar till förgångna myter«, samme (ed.), *Medeltidens födelse*, Lund 1989, s. 297ff.

44. K. Crossley-Holland and J. Simpson, *Beowulf and its Analogues*, London 1968; R. Girvan, *Beowulf and the seventh Century*, London 1935; A. Hansen, *Bjovulf*, København 1910; C. Kier, *Beovulf. Et Bidrag til Nordens Oldhistorie*, København 1915; A. Harder, *Sangen om Bjovulf*, København 1984.

gaver i et skib, som skubbes fra land. Det er samme historie, som hos Saxo gengives i forbindelse med kong Skjolds begravelse. Fortællingen må opfattes som et litterært udtryk for den i Nordeuropa almindelige bådgravskik.⁴⁵ Hverken mere eller mindre.

De første, nordiske bådgrave er anlagt i stenalderen. Bådgrave bliver almindelige i midten af 500-tallet, hvorefter bådgrave anlægges i hele Nordeuropa i resten af germanertid og vikingetid. Indledningen til Beowulf-digtet må således være digtet et sted i Nordeuropa tidligst i 500-tallet. Det anføres i digtet, at helten Beowulf er en nær slægtning til geaternes konge, Hygelac.

Denne Hygelac er oprindeligt af P.F. Suhm og N.F.S. Grundtvig identificeret med en kong Chochilaicus, som omtales i Gregor af Tours' krønike fra ca. 575. Gregor fortæller, at danernes konge, Chochilaicus, angreb Frankerrigets kyst med en flåde. Han blev dræbt under angrebet, som må have fundet sted omkring år 520. Allerede i 1943 vendte sagnforskeren N. Lukman sig imod den påståede identitet mellem de to konger over henholdsvis danerne og geaterne.⁴⁶ Der er ikke siden fremkommet afgørende, positive argumenter for identifikationen. Den må derfor afvises som et udslag af den tidlige historieskrivnings utilstrækkelige, historiske kildekritik.

Som allerede fremhævet under diskussionen om N. Lukmans *Skjoldunge und Skilfinge* i 1940'erne, bortfalder dermed grundlaget for hele den traditionelle, danske sagnhistorie.⁴⁷ Senere har L. Hemmingsen påpeget middelalderforfatternes begrænsede, geografiske viden samt den sandsynligvis fejlagtige omlokalisering til Danmark/Sydsverige af store dele af digtet.⁴⁸

Tilbage af Beowulf-digtet bliver en række heroiske eventyr, der er henlagt til verdens yderste, østlige områder og til den tid, hvor der var helte til. Disse heltehistorier kan til gengæld meget vel være fortalt i hele det nordvestlige Europa i germanertid og vikingetid.

g. *Skjoldunge-digte*

Rolf Krake og de andre Skjoldunger er i nutiden blevet særligt berømte takket være N.F.S. Grundtvigs indsats. Snorre kan dog fortælle, at det be-

45. M. Müller-Wille, *Bestattung im Boot. Studien zu einer nordeuropäischen Grabsitte*, Neumünster 1969.

46. N. Lukman, *Skjoldunge und Skilfinge*, København 1943.

47. A. Hvidtfeldt, »Skjoldung-Sagnene«, *Kristeligt Dagblad* 20. juni 1943.

48. L. Hemmingsen, »Behind Beowulf«, *Unifol* 1988, s. 27ff.; jf. N. Lukman, *Ermanaric hos Jordanes og Saxo*, (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning 208), København 1949, s. 14ff.

rømte heltekvad »Bjarkemål« blev reciteret for kong Olafs hær om morgenen før slaget ved Stiklestad i 1030. Så allerede i vikingetiden har i hvert fald digtet om heltens sidste kamp for kong Rolf haft en vis udbredelse.⁴⁹

I det engelske digt »Widsith« fra midten af 700-tallet er Hrothulf og Hrothgar kort omtalt som henholdsvis brorsøn og farbror. Hvem de regerer over, fortælles ikke.⁵⁰

I digtet om Beowulf, som er skrevet i 900-tallet, omtales Skjoldungerne som danske konger, bosiddende i Skåne (Scedenig). Hrothgars far er Healfdene; hans bror hedder Halga og hans nevø Hrothulf. Hrothgars datter gifter sig med Ingeld, søn af Headthobearderkongen Frode. Hrothgars hal hedder Heort. Første del af handlingen i digtet om Beowulf foregår i denne hal.

Først i middelalderen vender Skjoldungerne tilbage i de skriftlige kilder. Lejrekrøniken, som er skrevet ca. 1170, omtaler Haldan, Roo, Helge og Rolf som konger på Sjælland med residens i Lejre. Det fortælles bl.a., at Rolf bliver overfaldet af svenskekongen Adils. Rolf selv og alle hans folk bliver hugget ned og hallen i Lejre brændt af.

Sven Aggesen omtaler kun Skjoldungerne sporadisk i sin krønike. Derimod er Saxos omtale i »Gesta Danorum« meget udførlig. Saxo gør Skjoldungerne til danske konger med residens i Lejre. Blandt de mange historier om Skjoldungerne, som Saxo kan fortælle, findes en gendigtning af »Bjarkemål«.

Herudover findes kongeslægten omtalt i Skjoldunge-sagaen fra 1200-tallet og Rolf Krakes saga fra tiden omkring år 1400.⁵¹

Der kendes ikke billeder, som med sikkerhed kan identificeres med begivenheder i Skjoldunge-fortællingerne. De arkæologiske fund viser derimod, at Lejre i yngre jernalder var et betydeligt handels- og magtcenter. I de store Lejre-haller boede gennem flere generationer nogle af landets mægtigste mænd, deres familie og deres hird.⁵²

Det er derfor kun naturligt, at forfatteren til Lejrekrøniken, Sven Aggesen, og ikke mindst sjællænderen Saxo henlægger begivenhederne i Skjoldunge-fortællingerne til netop Lejre. Yderligere tilknytning til Lejre har sagnene imidlertid ikke. Som påpeget ovenfor, er det endog tvivlsomt,

49. A. Olrik, *Danmarks Heltedigtning*, I, 1903, s. 103ff.

50. M. Alexander, *The earliest english poems*, London 1966, s. 39.

51. J. Olrik, *Krøniker fra Valdemarstiden*, København 1900-01; J. Olrik, *Sakses Danesaga*, I, 1925, s. 119ff.; A. Olrik, »Skjoldungasaga i Arngrim Jonssons Udtog«, *Aarbøger* 1894, s. 83ff.; K. Friis-Jensen og C. Lund, *Skjoldungernes saga*, København 1984.

52. T. Christensen, *Lejre – syn og sagn*, Roskilde 1991.

om forfatteren til Beowulf har ment at henlægge begivenhederne i sit digt til det danske område.

N. Lukman⁵³ har derudover påvist, at der er så stor lighed i navne, slægtskabsforhold og handling mellem fortællingerne om kong Rolf samt herulerkongen Rodulf (Rolf), som levede i Donau-området i slutningen af 400-tallet, at en sammenhæng er sandsynlig. Ca. år 493 kom Rodulf i krig med langobarderne. Der stod et mægtigt slag. Kong Rodulf (Rolf) faldt i slaget med hele sin hær. En af de få overlevende, Waccho (Viggo), slog senere langobarderkongen ihjel.

Ligeledes har N. Lukman med styrke argumenteret for, at svenskekongen Adils i både Skjoldunge-digtene og Ynglingatal er identisk med hunnerkongen Attila. Størstedelen af fortællingerne om Skjoldungerne er således udløbere af de mange centraleuropæiske sagn fra 500-tallet om folkevandringstidens krige.

Til Danmark er fortællingerne muligvis kommet fra Nordvesteuropa i begyndelsen af vikingetiden sammen med mange andre engelske påvirkninger (herunder sagnene om Uffe).⁵⁴ N. Lukmans teser er sandsynlige, men kan foreløbig ikke dokumenteres af de arkæologiske fund.

Derimod må det anses for næsten sikkert, at såvel Bjarkemålet som de andre heltedigte om Skjoldungerne i vikingetiden er blevet fortalt på stormandssædet i Lejre. Ganske som de blev fortalt i kongsgårdene og på stormandsgårdene mange andre steder i Nordeuropa.

5. Den nordiske mytologi

Hovedparten af de skriftlige oplysninger om den nordiske mytologi findes i Snorre Sturlasons »Edda« samt i Codex Regius (»Den ældre Edda«). Hertil kommer en del oplysninger i de vestskandinaviske sagaer og i Saxos »Gesta Danorum«. Alle disse kilder tilhører tiden omkring år 1200 eller derefter. Hos Adam af Bremen og Thietmar af Merseburg findes derudover enkelte, spredte oplysninger, nedskrevet i 1000-tallet.⁵⁵

53. N. Lukman 1943.

54. N. Lukman 1943.

55. Snorre Sturlason, *Edda*, Stockholm 1964; M. Larsen, *Den ældre Edda og Eddica Minora*, København 1943-46; P. Hallberg, *Den norrøne digtning*, København 1982; A. Olrik og H. Ellekilde, *Nordens gudeverden*, I-II, København 1921-51; J. de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte*, I-II, Berlin 1956-57; F. Ström, *Nordisk hedendom*, Göteborg 1961; G. Dumézil, *De nordiska gudarna*, Stockholm 1962; H.R.E. Davidson, *Nordens guder og myter*, København 1964.

Der kendes ikke samtidige, skriftlige kilder fra germanertid og vikingetid til oplysning om kult og religion i det skandinaviske område.

Beskrivelsen af tidens religion, kult og myter må derfor indtil ca. år 1000 e.v.t. tage sit udgangspunkt i de arkæologiske fund og analyseres med den ovenfor beskrevne, arkæologiske metode.⁵⁶

Personificerede guder kendes i det skandinaviske område senest fra yngre bronzealder, muligvis allerede fra yngre stenalder, ca. 3500 f.v.t. De findes som træstatuer i moserne og er afbildet på navnlig de vestsandinaviske helleristninger.⁵⁷ På de to guldhorn fra Gallehus findes mange religiøse billeder. Guldhornene er lavet i Sydsandinavien/Nordtyskland omkring år 400 e.v.t. Men som påpeget af S. Müller kan den nordiske mytologis guder ikke med sikkerhed identificeres på de bevarede tegninger.⁵⁸

Det er derimod muligt på en række guldbrakteater, som kun er nogle få årtier yngre. På i alt tre B-brakteater fra henholdsvis »Hamburg«, Skrydstrup og Trolldhättan ses en mandsperson, som holder sin ene hånd i gabet på et ulvelignende uhyre. Identifikationen af billedet som guden Tyr med hånden i Fenrisulvens gab er éntydig. Brakteaterne kan dateres til 400-tallet.

Gudemytens datering bekræftes af en billedsten fra Austers (sten I) i Hangvar på Gotland. Øverst på stenen, som tilhører den typologisk ældste type, ses en mand med hånden i gabet på et slags kæmpe-tusindben. Stenen kan dateres til ældre germanertid (ca. 375-520/30 e.v.t.).⁵⁹

På en række brakteater af type B ser man tre personer stå ved siden af hinanden. De efterligner reversen på senromerske mønter, hvor man ser Victoria kranset en sejrherre. På én B-brakteat, som stammer fra Faxe, ser man ligeledes tre personer. Den midterste står på et slags podium og har tydeligvis fået en pil i maven. Til højre for ham står en mand, som holder et spyd i hånden. Over ham ses benene og bugen af en fugl. Mere var der ikke plads til på guldstykket, men nok til, at personen kan identificeres som Odin, der i billedsproget er kendetegnet ved sit spyd og sine fugle. Til højre står en mandsperson, klædt i kvindetøj. Det er den forklædte Loke, som netop har

56. Jf. L. Larsson och B. Wyszomirska (ed.), *Arkeologi och religion*, Lund 1989; G. Steinsland et alii (ed.), *Nordisk Hedendom*, Odense 1991; H. Roth (ed.), *Zum Problem der deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte*, Marburg 1986.

57. Forfatteren forbereder en særlig undersøgelse af oldtidens gudestatuer.

58. S. Müller, *Vor Oldtid*, København 1897, s. 564ff.; jf. J. Brøndsted, *Guldhornene*, København 1954.

59. K. Hauch, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*, I,1, München 1985, fig. 18.

lokket hemmeligheden om misteltenen fra Frigga. Scenen kan identificeres som »Balders drab«. Brakteaten kan dateres til ældre germanertid.⁶⁰

Loke blev fanget og straffet strengt for denne ugerning. Billeder fra gudernes fiskefangst på Loke og deres hævn kan ses på en gotlandsk billedsten fra Ardre (sten VIII). Den er dateret til slutningen af germanertid eller ca. år 700. På det engelske Gosforth-kors, Cumberland, genfindes samme motiv. Det er dateret til tiden omkring år 1000.⁶¹

På en stor C-brakteat fra 400-tallet, fundet på Fyn, kan man ved mandens hoved læse runeindskriften »houaR«. Det oversættes gerne som »den høje«, en omskrivning for Odin, som kendes bl.a. fra det islandske digt »Havamál« (»den højes tale«). Billedet forestiller i så fald Odin. En lignende C-brakteat kendes fra Maglemose på Sjælland, men på den kan kun læses »ho.R«. ⁶²

Den tyske forsker K. Hauch har i en serie af afhandlinger analyseret sammenhængen mellem den senromerske og den tidlige, germanske ikonografi.⁶³ Han opfatter ikke alene dette billede, men hovedparten af per-

60. M. Axboe 1986, fig. 11; K. Hauch, »Fünens besonderer Anteil an den Bildinhalten der völkerwanderungszeitlichen Brakteaten«, *Frühmittelalterliche Studien* 26, 1992, s. 127ff.

61. G. Stephens, »Prof. S. Bugge's Studier over nordisk Mythologi«, *Aarbøger* 1884, s. 1ff.

62. M. Axboe 1986, fig. 9; D. Ellmers, »Zur ikonographie nordischer Goldbrakteaten«, *Jahrbuch des RGZM* 17, 1970, s. 225ff.

63. K. Hauch, »Vom Kaiser- zum Götter-Amulett«, *Frühmittelalterliche Studien* 3, 1969, s. 26ff.; samme, »Zur Ikonologie der Goldbrakteaten«, *AK* 6, 1976, s. 235ff.; samme, »Gemeinschaftstiftende Kulte der Seegermanen«, *Frühmittelalterliche Studien* 14, 1980, s. 463ff.; samme, »Die Veränderung der Missionsgeschichte durch der Entdeckung der Ikonologie der germanischen Bilddenkmäler, erhellt am Beispiel der Propagierung der Kampfhilfen der Mars-Wodan in Altuppsala im 7. Jahrhundert«, *Westfalen* 58, 1980, s. 227ff.; samme, »Germanische Bildtradition im christlichen Mittelalter«, *Frühmittelalterliche Studien* 15, 1981, s. 1ff.; samme, »Dioskuren in Bildzeugnissen des Nordens vom 5. bis zum 7. Jahrhundert«, *Jahrbuch des RGZM* 39, 1983, s. 435ff.; samme, »Text und Bild in einer oralen Kultur«, *Frühmittelalterliche Studien* 17, 1983, s. 510ff.; samme, »Varianten des göttlichen Erscheinungsbildes im kultischen Vollzug erhellt mit ikonographischen Formenkunde des heidnischen Alteres«, *Offa* 41, 1984, s. 29ff.; samme, »Formenkunde der Götterthronen des heidnischen Nordens«, *Offa* 41, 1984, s. 29ff.; samme, »Die bildliche Wiederbauge von Götter- und Heldenwaffen im Norden seit der Völkerwanderungszeit«, *Arbeiten zur Frühmittelalterforschung* 1981, s. 168ff.; samme, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*, I-III, München 1985ff.; samme, »Gott und Hölle in Bildzeugnissen des völkerwanderungszeitlichen Nordens«, *Frühmittelalterliche Studien* 19, 1985, s. 103ff.; samme, »Motivanalyse eines Doppelbrakteaten«, *Frühmittelalterliche Studien* 19, 1985, s. 139ff.; samme, »Zum Problem der Götter im Horizont der völkerwanderungszeitlichen Brakteaten«, *K. Schmid-Festschrift* 1988, s. 73ff.; samme, »Methodenfragen der Brakteatendeutung«, H. Roth (ed.), *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte*, 1986, s. 273ff.; samme, »Die Wiedergabe von Göttersymbolen und Sinnzeichen der A-, B- und C-Brakteaten auf D- und F-Brakteaten exemplarisch erhellt mit Speer und Kreuz«, *Frühmittelalterliche Studien* 20, 1986, s. 473ff.

sonerne på A- og C-brakteaterne som guden Odin/Wodan eller »Er«. Odin har på dette tidspunkt egenskaber som magiker og troldmand eller shaman.⁶⁴

Mange af K. Hauchs detailundersøgelser og konklusioner er forbundet med stor usikkerhed. Hovedresultatet af hans undersøgelser, at den germanske billedverden er udviklet på et senromersk grundlag, står derimod fast. Ligeledes er det ubestrideligt, at brakteaternes billeder efterligner senromerske mønter og medaljoner. Det er derfor sandsynligt, at det vigtigste og almindeligste billede på brakteaterne, der i sin oprindelse efterligner et senromersk kejserportræt, som led i omformningen til det germanske miljø ved en metamorfose er blevet forvandlet til en meget vigtig guddom.

På kanten af en hjelm fra Vendel, grav I, findes en serie presblikplader med billeder af en rytter. Han har spyd i hånden, foran ham findes en slange og over ham flyver to fugle. De to fugle tillader en identifikation af personen som Odin. Hjelmen kan dateres til tiden lige efter år 600.⁶⁵

Som nævnt ovenfor findes Odins ottebenede hest, Sleipner, afbildet på et par gotlandske billedsten fra yngre germanertid. Ligeledes ses på en billedsten fra St. Hammars (sten III) en gengivelse af Odin, som stjæler skjaldedrikken. Stenen er dateret til 600-tallet.

På de gotlandske billedsten af type C og D er Valhal-scener temmelig almindelige. De kan dateres til 600-tallet og begyndelsen af 700-tallet.⁶⁶

Selve navnet Odin kan læses på en amulet, som er fundet i Ribe. Amulleten er skåret ud af en hjerneskal, og med runer står der: »Ulfur og Odin og Hydyr hjalp Ris mod Awærki og Tverkun Egbor«. Fundet kan dateres til begyndelsen af 700-tallet eller tidlig vikingetid.⁶⁷

Odin er således veldokumenteret i hele yngre germanertid og vikingetid. Det er endvidere sandsynligt, at han opstår i ældre germanertid eller i 400-tallet.

Brakteaterne med fremstilling af gudemyter fra 400-tallet er sikre nok. De dokumenterer, at dele af den nordiske mytologi er opstået i 400-tallet.

64. Jf. D. Ellmers, »Zur ikonographie nordischer Goldbrakteaten«, *Jahrbuch des RGZM* 17, 1970, s. 201ff.; I.-L. Kolstrup, »Ikonografi og religion«, G. Steinsland et alii (ed.), *Nordisk Hedendom*, 1991, s. 181ff.; samme, »Den førkristne billedverden«, *Yggdrasil* 1990, s. 93ff.; M. Axboe, »Odin og den romerske Kejser«, *Skalk* 1990,4, s. 18ff.; samme, *Guld og guder i folkevandringstid. Samfundsorganisation og regional variation*, Århus 1991, s. 187ff.

65. H. Stolpe och T.J. Arne, *Graffältet vid Vendel*, Stockholm 1912, Pl. VI,1.

66. L. Buisson, *Der Bildstein Ardre VIII auf Gotland*, 1976, s. 56ff.

67. S. Jensen, *Ribes vikinger*, Ribe 1991, s. 51.

Billedsten fra Gotland. Øverst ses Odin på den ottebenede hest Sleipner. (Efter H.R. Ellis Davidson: Nordens guder og myter, København 1967, fig. 8).

Det er på samme tid, at den nordiske dyreornamentik udvikles inden for kunsten.⁶⁸ Politisk opstår på ruinerne af det vestromerske rige en række små og store germanske kongeriger. Økonomisk, teknisk og kulturelt videreudvikler de det senromerske grundlag, som de bygger på. I den europæiske folkevandringstids smeltedigel af senromersk gods skabtes også hovedparten af den nordiske mytologi. Udtrykket »den nordiske mytologi« kommer hermed til at dække den hedenske religion i et meget stort, geografisk område gennem ca. 600 år. Det må anses for givet, at der inden for dette geografisk og kronologisk meget brede felt er forskel på guderne, deres dyrkelse og myterne om dem.

Det er en klar, arkæologisk opgave at analysere den kronologiske og korologiske variation i jernalderfolkernes og vikingernes tro og tanker om det overnaturlige.

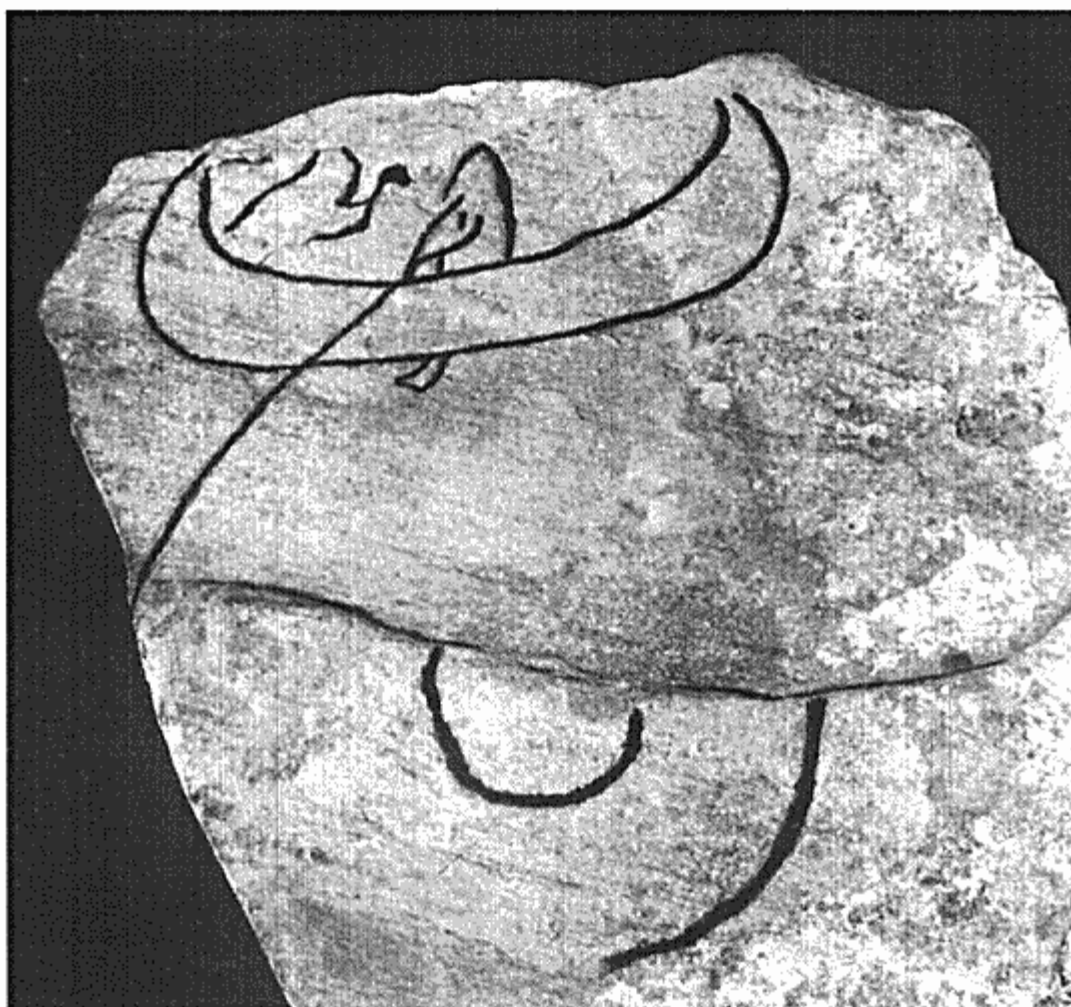
I den nordiske mytologi optræder Frej og Freja som henholdsvis den mandlige og kvindelige frugtbarhedsgud/gudinde. Frejs statue i Uppsala skal ifølge Adam af Bremen være udstyret med en stor penis. Mandlige og kvindelige gudestatuer med kønsorganerne som attributter kendes fra det meste af oldtiden. Det seksuelle var guddommeligt og genstand for dyrkelse gennem årtusinder.⁶⁹ Det er uklart, hvornår navnene Frej og Freja/Frö og Fröj er opstået. Derimod kan stednavneforskningen vise, at stednavne, hvori de to guder samt deres far, den sandsynligvis ældre frugtbarhedsgud Njord, indgår, er hyppigst i Sydnorge og Midtsverige med en koncentration omkring Mälaren. Det er derfor naturligt at opfatte disse guder som specielt populære i de mellemskandinaviske svea-landskaber.

Tor er en anden af den nordiske mytologis guder. Ca. 25% af alle personnavne i den islandske »Landnámabok« indeholder en afledning af Tor. Han har således været meget populær i Vestskandinavien i sen vikingetid. I hele Nordeuropa findes derudover mange stednavne, hvori Tors navn indgår. Men pladserne kan være opkaldt efter personer, som hed noget med Tor. De kan derfor ikke bruges til en analyse af den geografiske variation i Tors popularitet.

En af de mange myter om Tor handler om en fisketur sammen med jæt-

68. G. Haseloff, *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Studien zu Salsins Stil I*, Berlin 1981, s. 706ff.; samme, »Bild und Motiv im Nydam-Stil und Stil I«, H. Roth (ed.) 1986, s. 67-100.

69. F. Ström, *Nordisk hedendom*, Göteborg 1961, pl. 22.

Tors fiskedræt på sten fundet i Hørdum kirke i Thy. I kraftanstrengelsen for at få Midgardsormen, der er antydnet ved buen fornedet, op har Tor trådt foden gennem bunden på båden. Jættten Hymer har hævet sin økse for at kappe fiskesnøren. (Efter H.R. Ellis Davidson: Nordens guder og myter, København 1967, fig. 17).

ten Hymer. En rigtig lystfiskerhistorie, hvor det lykkes Tor at få Midgardsormen på krogen. Men historien er indhugget på fire nordeuropæiske sten, henholdsvis Godforth-stenkorset i Cumberland, en ellers glat sten i Hørdum kirke i Thy, en runesten fra Altuna i Upland samt billedstenen Andre VIII på Gotland. Den gotlandske billedsten kan dateres til tiden omkring år 700, mens de tre første sten er dateret til 1000-tallet.⁷⁰

Tors symbol er hammeren, Mjølner. Den har mange vidunderlige egen-

70. J. Brøndsted, »Thors fiskeri«, *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1955, s. 92ff.

skaber, men én skavank: Dens skaft er for kort. Det gør den til gengæld let genkendelig i de arkæologiske fund.

Fra hele Nordeuropa kendes ca. 500 amuletter i form af Torshamre. De blev lavet i forskelligt materiale og blev båret om halsen af både mænd og kvinder. Geografisk strækker forekomsten sig fra de britiske øer i vest til Rusland i øst. De tilhører tiden fra ca. år 800 til lidt efter kristendommens fremtrængen i det lokale område. Herudover findes billeder af Torshamre på runesten og andre ting i hele Nordeuropa helt op til Brattahlid i Grønland. Tors navn er også nævnt på en række skandinaviske runesten. Tor er således meget veldokumenteret som gud i vikingetiden.⁷¹ Han er derimod ikke påvist i germanertid.

Henry Petersen⁷² foreslog i 1876, at Torshamrenes sene datering skulle ses i sammenhæng med kristendommens fremtrængen. Torshamrene var en hedensk modreaktion mod Kristi kors. De blev udviklet i brydningstiden for at give hedningene et symbol på deres tro. Muligheden foreligger naturligvis. Men det er mere sandsynligt, at fundbilledet er ægte: Tor er en forholdsvis sen gud.

J. de Vries har på filologisk grundlag argumenteret for, at Tyr er en meget gammel gud, der efterhånden bliver fortrængt som krigsgud af Tor.⁷³ De arkæologiske fund bekræfter faktisk denne tidsfølge. Man må derfor regne med, at Tor i løbet af yngre germanertid fortrænger Tyr som krigsgud. Netop ved vikingetidens slutning er hans popularitet på sit højeste.

I litteraturen findes herudover en sand urskov af forslag til identifikation af mytologiske figurer på forhistoriske billeder. Ingen af disse identifikationer er éntydige, hvorfor forslagene må karakteriseres som mere eller mindre tvivlsomme. Omvendt kendes en række forhistoriske gudestatuer og -billeder, som ikke kan identificeres i den nordiske mytologi eller i sagnhistorien. Det gælder f. eks. guden fra Rude Eskildstrup, som er sikkert dateret til ca. år 500, mange af billederne på de gotlandske billedsten samt guldgubberne fra ældre germanertid.

Takket være fundene på Sorte Muld (Bornholm) og Lundeborg (Syd-

71. P. Paulsen, *Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa*, Bonn 1956, s. 205ff.; H.H. Andersen, »Tordenguden«, *Skalk* 1971,2, s. 4ff.; E. Marold, »Thor weihe diese Runen«, *Frühmittelalterliche Studien* 8, 1974, s. 195ff.; M. Müller-Wille, *Das wikingerzeitliche Gräberfeld von Thumby-Brenebek*, Neumünster 1976, s. 38ff.; K. Ström, »Thorshammerringe und andere Gegenstände des heidnischen Kults«, *Birka*, II,1, Stockholm 1984, s. 126ff.

72. H. Petersen, *Om Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro i Hedenold*, 1876, s. 80ff.

73. J. de Vries 1956.

øst-Fyn) er guldgubberne nu talrige.⁷⁴ Det er hævet over tvivl, at der er tale om mytologiske fremstillinger. Personer eller begivenheder kan imidlertid ikke genfindes, hverken i den senere nordiske mytologi eller i den samtidige, centraleuropæiske helteedigtning.

Den nordiske mytologi, som vi kender den fra middelalderens skrifter, omfatter således kun en lille del af yngre jernalders og vikingetidens guder, gudesagn og myter. Nogle af personerne og mange af historierne om dem er endvidere først opstået i den kristne tid. Men andre gudesagn kan følges fra deres opståen i 400-tallet til nedskrivningen på Island i 1200-tallet. De spænder således over ca. 800 år og et stort, nordeuropæisk område.

6. Konklusion

Arkæologien er i sin struktur tværvideenskabelig. Sådan må det nødvendigvis være for en videnskab, som beskæftiger sig med alle aspekter af menneskesamfundet gennem årmillioner. Det er tillige en videnskab, som konstant udvikler sin teori og metode.

Det er muligt som led i den generelle, arkæologiske teori at etablere et ikonografisk analyseapparat til kombinationen af materielle levn med mundtlige og skriftlige fortællinger.

Derved er skabt en arkæologisk metode til analyse af bevidsthedsverdenen hos skriftløse samfund og folk. For Danmarks vedkommende muliggør denne metode, at digtene, eventyrene, sagnene og myterne inddrages i beskrivelsen af jernalderens og vikingetidens samfund.⁷⁵

74. H. Thrane, »Das Reichtumszentrum Gudme in der Völkerwanderungszeit Fünens«, K. Hauch (ed.), *Der historische Horizont der Götter-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter*, Göttingen 1992, s. 299ff.; *Guld, guder og godtfolk*, København 1993, s. 40ff.; M. Wat, »Guldgubberne fra Sorte Muld, Bornholm«, G. Steinsland et alii (ed.), *Nordisk Hedendom*, 1991, s. 373ff.; samme, »Die Goldblechfiguren (»guldgubber«) aus Sorte Muld, Bornholm«, K. Hauch (ed.) 1992, s. 195ff.

75. Jf. K. Ebbesen, »I skib til Valhal«, *Fyns Stiftstidende* 19. juli 1991; samme, »Potteskår siger Saxo imod«, *Morgenavisen Jyllandsposten* 12. september 1992; samme, »Eventyr fra vikingetiden dateres af arkæologerne«, *Aalborg Stiftstidende* 18. marts 1994; samme, »Balders død«, *Samvirke* 1994,9, s. 46-49; samme, »Da Odin blev 600 år«, *Weekendavisen* 2. juni 1994; samme, »Rolf Krake – en del af kulturarven«, *Morgenavisen Jyllandsposten* 25. marts 1993; samme, »Nibelungenlied, en arkæologisk sang«, *Information* 24. maj 1995 og *Orkesternyt* 1995,6, s. 12-13; samme, »Danmarkshistorien er meget god, men den lyver også«, *Berlingske Tidende* 21. juni 1995; samme, »De satte skræk i Europas folk«, *Aarhus Stiftstidende* 10. juli 1995; samme, »Vikingeromantik«, *Jyske Vestkysten* 26. marts 1996.

Det er arkæologernes opgave at give et kulturhistorisk helhedsbillede og at analysere kultur- og samfundsudviklingen i vort land. De sagn, myter og eventyr, som folk fortalte dengang, hører naturligt med i dette kulturbillede. Derfor er sagnforskningen en af de arkæologiske discipliner.

Sagnhistorien, som den tidligere fortaltes, er for altid død. Den hverken kan eller skal genoplives. Den byggede på en utilstrækkelig, historisk og arkæologisk kildekritik. Derimod skal beskrivelsen af det danske samfund i yngre jernalder og vikingetid suppleres med tidens myter og sagn.

Undersøgelserne af den nordiske mytologis kronologi viser en påfaldende konservatisme inden for samfundets religiøse sfære. Gudefortællinger kan følges gennem 800 år i identisk, billedlig udformning. Derved bliver det muligt at følge guder og gudemyter fra den nordiske middelalderlitteratur tilbage til et senromersk miljø.

Dette må opfattes som en helt afgørende, vigtig konklusion. Det kan nu dokumenteres, at dele af den nordiske mytologi er udviklet på et senromersk grundlag i europæisk folkevandringstid. Derimod kan det ikke afgøres, om det er sket i Central- eller Nordeuropa. Til gengæld kan det vises, at der smutter enkelte, kristne elementer med.⁷⁶

Jernalderens samfund var internationale. De fælleseuropæiske strømninger ses næsten inden for alle områder, måske dog tydeligst i tidens kunststil: dyreornamentikken.

Heltedigtene er et andet, internationalt fænomen. Den ikonografiske analyse viser, at næsten alle de nordeuropæiske billeder illustrerer forskellige dele af Nibelungen-digtningen. Hertil kommer enkelte fremstillinger af de med Nibelungen-kredsen forbundne digte om henholdsvis Hild og Regnar Lodbrog samt flere fremstillinger af historien om Vølund Smed. De andre, centraleuropæiske er næppe nået hertil, ligesom Nibelungen-digtene har fået en lokal form.

De arkæologiske fund tillader kun en dokumentation af Nibelungen-digtene og de andre heltekvad til slutningen af germanertid og vikingetid, omkring år 700. De filologiske og litteraturhistoriske undersøgelser gør det sandsynligt, at Nibelungen-digtene er digtet i Centraleuropa i 500-tallet. De er sandsynligvis hurtigt derefter nået til Danmark, hvor de f.eks. er blevet reciteret på fyrstesædet i Gudme. Andre heltekvad, f.eks. historierne om Didrik af Bern, er derimod først nået til Norden i middelalderen.

76. Ovenfor samt K. Hauch, »Die Wiedergabe von Göttersymbolen und Sinnzeichen«, *Frühmittelalterliche Studien* 20, 1986, s. 508ff.; B. Arrhenius, »Einige christliche Paraphrasen aus dem 6. Jahrhundert«, H. Roth (ed.) 1986, s. 129ff.

De gotlandske billedsten antyder, at der i germanertid og vikingetid har været fortalt mange andre heltekvad end Nibelungen-digtene.⁷⁷ Ligeledes er det naturligt at antage, at i hvert fald dele af den sagnverden, som er overleveret i den nordiske middelalderlitteratur, har ældre rødder.⁷⁸ Men Nibelungen-digtene (og historierne om Vølund Smed) er fuldt arkæologisk dokumenteret i yngre germansk jernalder. Derfra fortsætter de op gennem vikingetiden til historisk tid.

Studiet af de forhistoriske sagn har tidligere været koncentreret om at finde den »historiske kerne« i sagnene og at undersøge, om de historiske oplysninger var korrekte. Det er i sig selv interessant nok, men formålet for arkæologerne er et andet. Sagnene er analyseret som digte, kvad og fortællinger. Det er ved arkæologiske fund forsøgt vist, hvor og hvornår de er blevet fortalt. Sagnene er derved blevet til kulturhistoriske realiteter. Og tidens helte digte er blevet tilføjet som et nyt, vigtigt aspekt af vor viden om yngre jernalder.

77. S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine*, I-II, Stockholm 1941-42; samme, »Tre nyfunna bildstenar«, *Gotlandsk Arkiv* 1955, s. 41ff.; samme, »Jättestenen från Sanda och andra nyfunna bildstenar«, *Gotlandsk Arkiv* 1962, s. 7ff.; E. Nylén, *Bildstenar*, Visby 1978; A. Philip, »Försvunnen bildsten tillrätta«, *Gotlandsk Arkiv* 1986, s. 7ff.

78. A. Olrik, *Kilderne til Saksens Oldhistorie*, 1-2, København 1892-94; N. Lukman, *Frode Fredegod – Den gotiske Fravita*, (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning), København 1981; N.H. Holmqvist-Larsen, *Møer, skjoldmøer og krigere*, København 1983; I. Skovgaard-Petersen, *Da Tidernes Herre var nær*, København 1987.